

A. N. SAMOYLOVIÇ (1880-1938) ve "ALTAY TÜRKLERİNDE KADINLARA ÖZGÜ KELİMELER" ADLI MAKALESİ

DOÇ. DR. VAHİD ZAHİDOĞLU-DR. SELAHADDİN BEKKİ

Dünyaca ünlü Türkolog Prof. Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç'in çok yönlü ilmî faaliyetleri dilcilik, edebiyat, tarih, etnografya, folklor gibi değişik ilim alanlarını; Türk kültürünün en eski çağlarından çağdaş dönemine kadar olan çok büyük bir zaman dilimini kapsamaktadır. Çağdaş Türkoloji üzerine titiz çalışmalarıyla tanınan A. N. Samoyloviç ortaya koyduğu eserlerle bu ilim alanının gelişmesinde çok etkili olmuştur. A. N. Samoyloviç'in en önemli kişisel özelliği, değişik Türk boylarını, en ücra Türk yaşayış bölgelerini adım adım, karış karış gezerek gördüğü, duyduğu olguları canlı bir şekilde eserlerine yansıtmasıdır.

A. N. Samoyloviç'in ilmî mirası içerisinde diğer Türk lehçelerinin yanı sıra Türkiye Türkçesine ait çalışmaları da önemli bir yer tutmaktadır. Öğrenci olarak ilk kez 1900 yılında geldiği Türkiye'ye, 1911 yılında ikinci kez gelmiş, burada, derlediği dil, edebiyat, tarih, etnografya alanlarındaki zengin malzemeyi sonraki araştırmalarında kullanmıştır. Bu araştırmaların sonucunda onun: *Türk Dilinin Pratik Ders Kitabı* (1916, 1917), *Çağdaş Türk Dilinin Kısa Tedris Grameri* (1925) adlı kitapları, Rus ilmî dergilerinde ve gazetelerinde Türkiye'yi tanıtan onlarca makaleleri yayımlanmıştır. Devrimden sonraki yıllarda da A. N. Samoyloviç Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bilimsel ilişkilerin kurulması için büyük çabalar sarf etmiştir. Bu ilişkilerin kurulmasında onun, 1925 ve 1933 yıllarında Türkiye'ye seferlerinin büyük önemi olmuştur. Türk Dil Kurumunun 1934 ve 1936 yıllarında düzenlemiş olduğu ikinci ve üçüncü dil kurultaylarına bildiriyile katılması da iki ülke arasındaki ilmî ilişkilerin pekiştirilmesinde etkili olmuştur. Türkiye'ye ve Türk insanına karşı duyduğu sevgi ve saygısını birçok yazılarında; Anadolu Türk destanları, masalları, türküleri, bulmacaları, tekerlemeleri vs. üzerine değerli araştırmalarında teker teker dile getiren A. N. Samoyloviç, o devirde Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin ortak neşri olarak bir dergi yayımlamayı da tasarlamış, ölümü nedeniyle bu iş yarım kalmıştır.

A. N. Samoyloviç'in Türkiye'de yayımlanmış birçok makalesi vardır:

1- "Hoton Türkleri ve Dilleri", çev., Abdullahoğlu Hasan, *Azərbaycan Yurt Bilgisi*, İstanbul 1934, Sayı 33-34, s.321-324¹.

2- "Cuci Ulusu veya Altın Orda Edebî Dili", *Türk Dili* 1934, N. 12, s. 34-49.(Bu makale yalnızca Türkiye'de yayımlanmıştır.)

3- "Türkiye ile Sovyetler Birliğinde Başlıca Dilcilik Meseleleri ve Dil Kuruluşunun Pratiği", *Üçüncü Türk Dil Kurultayı Tezler*, İstanbul 1936, s.319-327.

4- "Cuci Ulusunda Payza ve Baysa'ya Dair", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. 2, İstanbul 1939.

5- "Orta Asya Edebî Türkçesinin Tarihine Dair", çev., Abdülkadir İnan, *A. Ü. DTCF Yıllık Araştırmalar Dergisi I*, 1940-1941, İstanbul 1944, s. 73-95.

6- "Türk Lehçeleri: Tasnif, Umumî Vasıfları, Yazılar ve Edebî Lehçeleri, Türk Olan ve Olmayan Diller Arasında Karşılıklı Tesirler", çev., Şerif Hulusi, *Türk Dili*, Sayı 6-7, 1946, s.591-608.

7- "Kazak Kelimesi Hakkında", çev., Saadet Çağatay, *TDAY-Belleten*, 1957, s.95-104.

8- "Kırım-Türk Yazı Dilinin Tarihçesi", çev., Rasime Uygun, *TDAY-Belleten*, 1960, s.373-379.

A. N. Samoyloviç'in bazı makaleleri hakkında Ahmet Caferoğlu'nun 1935 yılında *Ülkü* dergisinde çıkan yazıları bulunmaktadır.

A. N. Samoyloviç'in özellikle dil ve etnografyanın iç içe ele alındığı etnolengüistik çalışmaları dikkati çekmektedir: "Türk Boylarında Ad Verme Meselesi Hakkında" (1911), "Kazak Kırgız Evli Kadınlarının Dilinde Yasak Kelimeler" (1915), "Türk Halklarında Hafta Günlerinin Adları" (1923), "Azerbaycan Türklerinde Hafta Günlerinin Adları" (1925), "Türk Halklarında 12 Yıllık Hayvan Takvimi Üzerine" (12 Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine) (1927), "Türk Lehçelerinde 'Zengin' ve 'Fakir' Anlamlı Kelimeler" (1936) vs.

Aşağıda ilk çevirisini vereceğimiz "Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler" adlı makale de bu açıdan A. N. Samoyloviç'in önemli çalışmalarından biridir.

Altay Türkçesi üzerine Türkiye'de sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır. Bu eksikliği gidermek amacıyla Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali ile Muvaffak Duranlı, N. Baskakov ve T. M. Toşçakova'nın 1947 yılında yayımlanmış olan *Oyrotsko-Russkiy Slovar'* adlı sözlüğünü bazı eklemelerle Türkçeye aktarmışlardır. Yapılan çalışma çok önemli bir hizmet olmasına rağmen çeviriden kaynaklanan bazı eksiklikler de yok değildir. Çevrilen sözlüğün orijinalinde bulunan ve Altaycada özel bir kelime grubu oluşturan kadınlara özgü kelimeler belirtilmemiş-

1 "Turetskiy Narodets Xotoni, Zapiski Vostocnogo Otd. Russk. arxeol. Obşç. 23, 1915, 278-290," adıyla yayımlanan makalenin özetlenmiş bir çevirisidir.

tir. Bu ise, kendiliğinden sözlüğün çevirisinde bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkarılmıştır. Örneğin, tercüme eden M. Duranlı "külmüs" kelimesini "keçi yavrusunun dişisi, erkek karaca" şeklinde çevirmiştir. Sözlüğün orijinalinde madde başı olan "külmüs" kelimesinden sonra bu kelimenin kadınlara özgü olduğunu belirtmek için jensk. ibaresi ve bundan sonra da "Samets kosuli" (erkek karaca) izahı verilmiştir. Çevirmen, bu özellik ifade eden kavramı, kelimenin anlamı olarak aldığı için bu ifadeyi "keçi yavrusunun dişisi, erkek karaca" şeklinde yorumlamıştır. Oysa "külmüs" kelimesi Altayca dışında, *Kutadgu Bilig*'te "külmüz", V. V. Radlov Sözlüğünde "külmüs", Hakaşçada "külbüs", Tuva ve Tofalarca "hülbüs" şekillerinde "erkek dağ keçisi" ve "erkek karaca" anlamlarında geçmektedir. Hiçbir kaynakta bu kelimeye "keçi yavrusunun dişisi" anlamında rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla kelimenin bu şekilde yorumlanması anlaşmazlığa sebep olduğu gibi araştırmacıları da yanlış istikamete yönlendirebilir. Aynı şekilde Altay Türklerinin kelime kadrosunda önemli bir yeri olan avcılıkla ilgili özel kelimeler av. ibaresiyle belirtilmiş olduğu hâlde, daha önce de söylediğimiz gibi kadınlara özgü kelimelerin çevirisinde bu hassasiyet gösterilmemiştir.

Aslında bizi N. A. Samoyloviç'in 1929 yılında yayımlanmış olan makalesini Türkçeye çevirmeye sevk eden esas neden de bu oldu.

Altay Türklerinde kadınlara özgü kelime kadrosunun varlığından okuyucu kitlesinin yanı sıra Türkoloji alanında çalışan birçok uzmanın da yeterli derecede bilgi sahibi olmadığı bilinen bir gerçektir. Çevirisini vereceğimiz makale şu ana kadar önemini kaybetmeyen bu konuda kapsamlı bilgi içeren bir çalışmadır. Özellikle de Altay Türklerinin yaşam tarzı ile dillerine ait canlı gözlem ve izlemlere dayanan ilk kapsamlı kaynak araştırma niteliğini korumaktadır.

Kaynaklar:

F. D. Aşnin, "A. N. Samoyloviç", *Tyurkologičeskiy Sbornik-1974*, Moskova 1978, s. 8-27 (Bu kitap bütünlükle A. N. Samoyloviç'in anısına hasredilmiştir).

Prof. Dr. Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara 1998, s.293-296.

ALTAY TÜRKLERİNDE KADINLARA ÖZGÜ KELİMELER***

V. İ. Verbitskiy (1827-1890) ile birlikte Altay Türklerinin dilleri ve yaşam tarzlarının öğrenilmesinde sağlam temel oluşturmuş olan V. V. Radlov'un (1837-1918) araştırmalarında, Altay kadınlarının özel kelime kadrosu yeterli derecede dikkate alınmamıştır. V. V. Radlov, Kazak evli kadınlarının kocaları tarafından akrabalarının isimlerinin telâffuzunun yasaklanması üzerine bazı ayrıntılar belirttiği hâlde² Altay Türkleri hakkında şu kısa bilgileri vermektedir:

Altay Türklerinin çocukları en azından, onların yanında ve genellikle kendi velilerinin isimlerini söylemeye cesaret edemezler³.

*Altay kadını tamamen kendi kocasına tabidir, kocasının ismini söylemeye cesaret etmemekte ve onun ismini daima **apşıyağım**⁴ "kocam, ihtiyarım" şeklinde anmaktadır⁵.*

Şimdiki günlerde V. V. Radlov'un gittiği yolla, Ulalu'dan başlayarak Çarğı'yı geçip Koş Agaş'a kadar ve oradan da geriye büyük Çoy yolu ile Biy'e doğru seyahatimle (1927 yılının Haziranı ve Temmuz ayının evveli) mukayesede V. V. Radlov'un Altay'a seferi döneminde, Altay Türklerinde özel kadın kelime kadrosunun daha az geliştiğini düşünmek pek zordur. Şunu da belirtmeliyim ki, uzun seneler boyunca çeşitli Türk boylarına yaptığım seyahatlerde -hiçbir yerde asıl Altay'da olduğu gibi, kadın kelime kadrosu, benim özel çabam olmaksızın gözle görülür bir biçimde karşıma çıkmamıştı. Altay köylerine doğru geziye çıkmadan önce daha Oyrot Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Ulalu'da bulunduğum zaman yerli sakinlerden olan bir öğretmen kendi inisiyatifi ile benim dikkatimi Altay Türklerinde kadın dilinin, kadın kelime kadrosunun var oluşuna yöneltti. Öğretmen bana sordu ki, Altay'ın değişik bölgelerinde kelime kadrosundaki farklılıklar özel kelime kadrosu bulunan kadınların etkisinden kaynaklanabilir

*** Bu makalenin Rusçası; *Yazık i Literatura* C. III, Leningrad 1929, s. 221-231'de yayımlanmıştır. Metnin aslında olmayan ancak açıklama gereği duyduğumuz kavramları dipnot şeklinde [] işareti içinde verdik. Makale çok uzun bir süre önce yayımlandığı için bazı teknik hatalar (dipnot noksanlıkları, kısaltmalar vs.) göze çarpmaktadır. Türk boylarının adları A.N. Samoyloviç'in kullandığı şekliyle verilmiştir. Makalede Rusça olarak geçen yer adlarının Altayca karşılıkları tercih edilmiştir. A.N. Samoyloviç'in o dönem için yaptığı bazı tespitler, daha sonra yapılan araştırmalar ve yayımlanan sözlüklere göre eskimiş gibi görünmektedir. Makalenin aslına sadık kalmak için söz konusu tespitler olduğu gibi bırakılmıştır.

2 *Aus Sibirien*, C. I, s. 480-481. Ben bu notları "Zapretniye Slova v Yazıke Kazak-Kirgizskoy Jenşçini", (Kazak-Kırgız Kadınlarının Dilinde Yasak Kelimeler), *Jivaya Starina* 1915, s. 161-162 adlı makalede gözden kaçırmışım.

3 *Aus Sibirien*, C. I, s. 311.

4 [krş. Anadolu Türklerinde *koca* ve *karı* kelimelerinde de aynı yasaktan dolayı semantik gelişim söz konusu olabilir.] - V. Zahidoğlu, S. Bekki

5 *Aus Sibirien*, C. I, s. 314.

mi? Aynı soruyu Altay'ın başka yerlerinde de, çoğunlukla öğretmenlerden işittim. Böyle bir fikir oluşmaktadır ki Altaycada eş anlamlı kelimelerin çokluğu kadının kelime kadrosunun etkisine bağlıdır.

Kendi kendiliğinden anlaşılmaktadır ki, bu konunun etraflıca araştırılması yalnızca o bölgede uzun süre kalmakla mümkün olabilirdi. Ne var ki Altay'ı çok hızlı bir tempo ile dolaşmamdan dolayı, değişik bölgelerden derlediğim kadınlara özgü sınırlı sayıda örneklerle yetinmek zorunda kaldım.

Kazak kadınlarına özgü kelimeler üzerine daha önce yayımladığım malzeme yukarıda belirttiğim gibi ancak kocasının akrabalarının isimlerini ve bu akrabaların şahsiyetine ait olan nesnelere isimlerinin telâffuzuna kadınlar için konulmuş yasakla ilgiliydi. Benim Altay'dan derlediğim kadınlara özgü kelimeler de çoğunlukla bu kategoriye aittir. Lâkin hiç kuşkusuz ki, Altay'da bir dereceye kadar benim derlediğim malzemede de yer alan ve ne yazık ki benim tümüyle ortaya çıkaramadığım başka kategorilere ait kadın kelimeleri de yok değildir. Şu da göz ardı edilmemelidir ki, Kazaklarda⁶ ve başka Türk boylarında olduğu gibi Altay Türklerinde de yalnızca kadınların özel kelime kadrosu bulunmamaktadır. Keza erkeklerin de değişik av meşguliyetlerinde, güncel yaşamlarında, özellikle dil yasağı olmasından dolayı tezahür eden halk inançlarına bağlı, özel kelime kadrosu vardır.⁷ Altay lehçesinde, sözlüklerde kayda geçirilmemiş olan ve özel kadın kelimeleri kadrosunu ifade etmek için kullanılan *pay* ismi ve bu kelime-den türetilen *payla-* fiili vardır. Kadın, kadınlara özgü kelimeleri kullandığı zaman onun hakkında böyle derler: *paylan yät*. Bu isim ve ondan türemiş olan fiil, aslında yalnızca özel kadın kelime kadrosunu değil, genellikle halk âdetini, daha doğrusu "yasak, çekinme, sakınma" ve bu yasağı uygulama anlamını ifade etmektedir. V. V. Radlov'un ünlü Altay dostunun torunu, şu anda Oñday'da tarımla uğraşan ve Altay lehçesini, Altay Türklerinin yaşam tarzını pek iyi bilen

6 Soçineniya Çokan'a Valihanov'a, s. 25.

7 [Altay edebî dilinde kullanılan fakat avcılık inançlarına bağlı olarak av sırasında kullanılması yasak olan kelimeler şunları örnek göstermek mümkündür:

Edebî dilde kullanılan kelimeler	Avcılıkta kullanılan kelimeler	
kiş	<i>alburga</i>	"samur"
tülkü	<i>araat</i>	"tilki"
börü	<i>bööstöy</i>	"kurt"
ayu	<i>d'ek añ</i>	"ayı"
koyon	<i>tulay</i>	"tavşan"
sığın	<i>añ</i>	"maral"
tiyin	<i>çırбак</i>	"sincap" vs.

Bk. *Oyrotsko-Russkiy Slovar'*, Hazırlayanlar: N. A. Baskakov ve T.M. Toşçakova, Moskova 1947, s. 237-238.] - V. Zahidoğlu - S. Bekki

K. K. Sokolov bana, Altay Burhanizm⁸ tarikatına ait dini metinlerden olan **yarlıkçı**⁹ türküsünün bir kıtasında, evli kadınla onun kocasının akrabaları arasındaki geleneğe dayalı hukuksal ilişkiler düzenine işaret eden aynı ifadenin geçtiğini söyledi:

Kejigelü bajıbis,	Örüklü başımız
Kercizindü tonıbis,	İşlemeli elbisemiz
Kelin kayın payıbis	Gelinle kaynata arasındaki adetimiz (pay'ımız)
Purmaylu ödügübis...	Nakışlı çizmemiz...

Kocasının akrabalarının isimlerini söylemeye çekindiğinden dolayı *paylan* *yât* olduğu zaman, kendi özel kelimelerini kullanırken kadın işte asıl bu *pay* âdetini veya yasağını yerine getirmektedir. Zannediyorum ki V. V. Radlov Sözlüğündeki (IV, 1121) aşağıdaki kelimeler dahi genetik açıdan *pay*, *payla-* sözcüklerine bağlıdır: *paylan-* (Teleüt) "çekinmek, saklanmak, iğrenmek"; *paylancık* (Teleüt) "çekingen, iğrenen"¹⁰. V. V. Radlov Sözlüğündeki (IV, 1119-1120) şu kelimelerin aynı sözcüğe bağlı olması ihtimali de bence olanaksız görünmemektedir: *pay* (Sagay) "şölen, tören", *payla-* (Sagay-Koybal) "şölende yiyip içmek, kutlamak" (Bana böyle gelmektedir ki, *toyın paylap çadırlar* "onlar kendi şölenlerini düzenlediler" ifadesine bakılırsa aslında *payla-* burada "düzenlemek" anlamındadır); *payğa* (Şor) "şölen, kutlama", *paygä* (Özbek) "at yarışında ödül", *paygä* (Doğu Türkistan) "koşu", (IV, 1119-1123), *bayka* (Çağatay) "kutlama" (IV, 1422), *baygä* (Kırgız-Kazak), *bäygä* (Kara Kırgız) "koşu" (IV, 1568), *maygı* (Yakut) "adet, tören"¹¹.

N. P. Dırenkova, kaynata ile gelin arasında Altay, Teleüt, Şor¹², Kara Kırgız¹³ Türklerinde mevcut olan "psişik yasaklar" (bu terim ilk kez L. Y. Sternberg tara-

8 [krş.: "Altay'da, geleneksel inançlar ve Şamanizm ile birlikte çok eski zamanlardan beri, dünya dinlerinin, özellikle Budizm ve Hristiyanlığın etkisi hissedilmiştir. Budizmin Altay üzerinde üç ayrı dönemde etkisi olmuştur: VI.-IX. yüzyıl; XV. yüzyıl - XVIII. yüzyılın ilk yarısı; XIX. yüzyıl - XX. yüzyıl başları. Bu etkileşimler sonucunda, XX. yüzyıl başında, Altayların geleneksel inançlarını ve Budizmin unsurlarını içeren millî Altay dini hasil olmuş ve tarihi etnografya ilminde Burhanizm olarak adlandırılmıştır." (Y.A. Pustogaçev, "Altay ve Altaylılar", *Sibirya Araştırmaları*, hzl. Emine Gürsoy Naskali, Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 283-287.)] - V. Zahidoğlu-S. Bekki

9 [*Yarlıkçı*, Altaylarda XX. yüzyıl başlarında oluşan Burhanistler dinî tarikatının *vaizi*, *yayıcısı* anlamına gelmektedir. Kelime, Altayca'nın değişik ağzlarında D'arlıkçı / Yarlıkçı şekillerinde geçmektedir.] -V. Zahidoğlu - S. Bekki

10 S. Kumandin, *Altaysko-Russkiy Slovar'*, Ulala 1923, s. 61 : baylan-, baylançık.

11 E.K. Pekarskiy, *Slovar' Yakutskogo Yazıka*, vıp. VI, s. 1503

12 N. P. Dırenkov, Rod, Klassifikatsiyonnaya Sistema Rodstva i Braçnyye Normı u Altaytsev i Tleut. Rodstvo i Psihiçeskiye Zapretı u Şortsev, *Materiyalı po Svad'be i Semeyno-Rodovomu Stroyu Narodov SSSR*, Leningrad 1926.

13 N. P. Dırenkova, *Brak, Termin Rodstva i Psihiçeskiye Zapretı u Kırgızov, Sbornik Etnografiçeskih Materiyalov*, Leningrad 1927.

findan kullanılmıştır) ve buna bağlı dil yasakları hakkında bilgi verse de "yasak" teriminin yerel ismini belirtmemektedir. V. İ. Verbitskiy ve V. V. Radlov sözlüklerinde (V. İ. Verbitskiy, s. 31, 449; V. V. Radlov I, 484; IV 550, 1030) verilmiş *adaş* ve *şola* (sola) kelimelerinin de bu konuyla bağlantısı vardır. Birinci kelime Şorlarda, "ailenin küçük bireylerinin söylemesine izin verilmeyen isim", ikincisi Şor ve Kaçalarda, "gerçek isimlerinin söylenmesi yasak olan şahıslara takılan lâkap" anlamlarında kullanılmaktadır.

N. İ. İlminski, V. V. Radlov ve Grodekov Kazak kadınının nasıl kurt, koyun, nehir, kamyş vs. kelimelerini söylemeden kurdun koyuna saldırdığını alegorik bir şekilde anlattığına dair Kırgız-Kazak fıkrasının varyantlarından bahsetmektedirler¹⁴. N. F. Katanov buna benzer bir fıkranın Sagaylarda mevcut olduğunu göstermektedir¹⁵. Bu fıkra Altayda da vardır. Bu fıkrayı ben önce Keñi gölü civarında, ünlü hayvan yetiştiricisi Argımay'dan ve daha sonra Oñday'da G. N. Potanin'e Altay masallarını çevirmiş olan, masalcının eşi Pelageya Karabalina'dan dinlemiştım:

Ağaçınıñ o yanında, çığaçınıñ tözindä uluçı maraçınıñ balazın yip-turu "Akanın (nehrin) öte tarafında çıkamın (ağacın) dibinde uluyan (kurt) meleyenin (koyunun) yavrusunu yemektedir".

Aşağıda alfabetik olarak ad kategorisine dahil olan 42 adet kadın kelimesini, bunların erkekler tarafından kullanılan karşılıkları ve derlendikleri yer veya boy gösterilmek suretiyle listesini veriyorum:

Arajan "rakı, votka" (Oñday)- erkekler: *Arakı*.

Her iki kelime kadın veya erkek tarafından kullanıldığı belirtilmeksizin Tıdıkov'un sözlüğünde yer almıştır (s.11). V. V. Radlov sözlüğünde (I, 250) *arajan* sözcüğüne Altay masallarında rastlanıldığı belirtilmektedir.

arù "arı" (Maymalarda)- erkekler: *adarù*

V. V. Radlov ve Tıdıkov Altayda her iki kelimenin kullanıldığını gösteriyorlar.

at "at" (Koş Ağaç, Telengitlerde)- erkekler: *yulki*

Aslında "iğdiş edilmiş at" demektir.

azu "diş" (Oñday)- erkekler: *tiş*

Burada kadın asıl "diş" kelimesinin yerine "köpek dişi" kelimesini kullanmaktadır.

14 Bu varyantlar hakkında, "Zapretniye Slova..." adlı makalemde de bilgi verilmiştir.

15 Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemyon, IX, tercüme, s. 303; metin, s. 329.

örömö "kaymak" (Keñi gölü civarı, Altaylarda)- erkekler: *kaymak*

Tıdıkov ve S. Kumandin'in sözlüklerine bu kelime alınmamıştır. V. V. Radlov ise (I, 1222) *örömö* kelimesinin Soyot şivesinde "kaymak" anlamında kullanıldığını göstermektedir. Burada, demek ki yasak kelimenin yerini komşu şiveye ait eş anlamlı bir kelime almıştır.

ötkök "dışkı" (Koş Ağaç, Telengitlerde)- erkekler: *pok*

"Dışkı" anlamına gelen kelime yerine "sürgün, ishal" anlamına gelen kelime kullanılmıştır (Radl., I, 1269).

inek "inek" (Keñi gölü civarı, Altaylarda)- erkekler: *uy*

Bu, kadının komşu şive veya ağıza ait kelimeyi kullanmasına daha bir örnektir: Altaylar *ineği uy*, Çoy Telengitleri ise *inek* şeklinde adlandırıyorlar (bk. Radl., I, 1442, 1593)

unaa "at" (Oñday) – erkekler: *at*

Burada "at" anlamında "at arabası" anlamına gelen kelime kullanılmıştır (Radl., I, 1640)

uluçı "kurt" (Oñday) – erkekler: *pörü*

Burada karşımıza "uluyucu, uluyan" şeklinde betimleyici ifade tarzı çıkmaktadır.

uçar "tavuk" (Oñday) – erkekler: *kuş*

Altaylar "tavuğu" sadece kuş olarak adlandırıyorlar (S. Kumandin Sözlüğü, s. 30). Kadın ise bu anlamı bildirmek için, "uçan, uçucu" şeklinde betimleyici ifade tarzına baş vurmaktadır. "Uçar" kelimesine "kuş" anlamında *Kutadgu Bilig*'te de rastlanmaktadır (Radl., I, 1735)

ürän "evlat, çocuk" (Keñi ve Oñday) – erkekler: *bala*

Ürän kelimesinin asıl anlamı "tohum, döl"dür.

ülkör "Boğa burcunda yedi yıldızdan oluşan takım (Keñi)- erkekler: *mecin*

V. V. Radlov (I, 1855, 1856; IV, 2106) Altay ve Teleüt şivelerinde her iki kelimenin kullanıldığını kaydetmektedir.

karak "göz" (Oñday) – erkekler: *kös*

S. Kumandin'in sözlüğüne her iki kelime alınmıştır. V. V. Radlov ise *karak* kelimesinin Altaycada değil, onunla komşu olan Şor, Sagay, Koybal ve Soyot şivelerinde kullanıldığını tespit etmiştir (Radl., II, 147-148).

kokok "kurt" (Maymalarda) – erkekler: *pörü*

kokoyok "kurt" (Oñday) – erkekler: *pörü*

Her iki kelime daha önce bilinmeyen kelimelerdir.

koñjor "burun" (Oñday) erkekler: *tumçuk*

Aslında *koñjor* kelimesi "dizginin alın ve burun üzerine gelen kısmı"nın adıdır (Radl., II, 525)¹⁶.

käymän "Nayman" (Maymalarda).

käräkşin "dişi karaca" (Oñday) –erkekler: *älik*

kämırçek "kulak" (Oñday) – erkekler: *kulak*

Aslında "kıkırdak" anlamındadır (Radl., II, 1210).

küyürci "üç yaşındaki boğa" (Oñday) – erkekler: *torbok*

Asıl anlamı "alınan, darılğan"dır (Radl., II, 1435).

kürüm "şeytan" (Oñday)- erkekler: *körmös*

krş.: *körüm* (Karaim), *kürüm* (Kurdak, Kazan) "hayalet, görüntü; fal, büyü" (Radl., II, 1258, 1456).

külü "köstek" (Oñday) –erkekler: *tujak*

krş.: *külö* (Kırgız-Kazak) "Kırsağı sağarken onun arka ayağını boynuna doğru çekerek bağlamak için kullanılan ip" (Radl., II, 1468, 1470) ve *kül-* (Teleüt) "ellerini ve ayaklarını bağlamak" (Radl., II, 1466).

külmis "erkek karaca" (Çamal, Oñday) – erkekler: *kuran*

bk.: "Kutadgu Bilig'teki Bir Şiirin V. V. Radlov ve W. Tomsen Tarafından Tercümesi Üzerine Eklemeler", DAN-V, 1928, s.23. Altayda erkekler bu kelimeyi Soyotların kendi lehçelerinde *külbüs* şeklinde, "erkek karaca" anlamında kullandıklarını bilmiyorlar. Altay dili ve folklorunu çok iyi bilen bir öğretmen *külmüs* kelimesini "hareketli gözleri olan" şeklinde izah etti.

yaykın, *yayhın* "su" (Keñi, Oñday)- erkekler: *su*

Aslında "nehir taşkını"demektir (S. Kumandin'in sözlüğü 16; Radl., III, 7-8).

yılki "at" (Keñi, Oñday)- erkekler: *mal*

Yukarıda Çoy Telengitlerinin kadın kelime kadrosunda at kelimesi geçmiştir.

yin "dışkı" (Oñday) – erkekler: *pok*

16 [krş: Oyrotsko-Russkiy Slovar', Moskova 1947, s. 87: *koñjor*, "dizginin, atın gözleri yanındaki bölümü"] V. Zahidoğlu-S. Bekki

Aslında "bağırsağın içindekiler" anlamındadır (Radl., III, 514; Mahmud Kaşgarî, I, 50)

yular "yular" (Oñday) –erkekler: *nohto*

Yular kelimesi V. V. Radlov sözlüğünde (III, 554) yalnızca Anadolu Türklerinden kayda geçirilmiştir. XI. yüzyılda bu kelime Orta Aşya Türklerinin dilinde mevcut idi (M. Kaşgarî, III, 20, 37). E. K. Pekarskiy'in tespitine göre (Slovar' Yakutskogo Yazıka, VIII, 2328) şu anda *yular* kelimesi Yakutlarda *sular*, Soyotlarda *çular* şeklinde kullanılmaktadır. Benim derlediğim malzemenin de görüleceği üzere bu kelime, Altay ve Soyot kadın kelimelerinin birbirine uygun düşmesinin tek örneği değildir. *Nokta* (nokto, nohto) kelimesi "yular" anlamında Türk boyları arasında daha geniş bir şekilde yayılmıştır (Radl., III, 693) ve Moğollardan ödünçleme olarak Türk boyları tarafından kullanılması ilk kez XIII. yüzyılda asıl Kıpçak anıtlarında (*Houtsma Sözlüğü*¹⁷, 102; Cod. Cum.), daha sonra *İbnü Mühenna Sözlüğü*'nde (*Melioranskiy neşri*, s. 70-71) geçmektedir. Fakat sonuncu kaynağın İstanbul neşrinde nokta kelimesi yerine *yular* kelimesinin tahrif olunmuş yazılışı olduğu anlaşılan بویلاغ ve يولاق şeklindeki kelimeye rastlamaktayız.

yuzak "bir yaşına kadar olan keçi yavrusu, oğlak" (Oñday) – erkekler: *ulak*
Aslında Teleütçe "erkek kukumav" demektir (Radl., III, 567)

yüs kâpâk "bir ruble" (Oñday) – erkekler: *salkobay*

Aslında "yüz kapık" demektir.

târğân "at arabası" – erkekler: *abra*

Tıdıkov'un sözlüğünde her iki kelime vardır. S. Kumandin (s. 89) ve V. V. Radlov (III, 1071) bu kelimeyi Çolışman ağzından tespit etmişlerdir.

tölögö "koyun" (Keñi, Oñday) –erkekler: *koy*

V. V. Radlov bu kelimenin V. İ. Verbitskiy'e atfen kuzey Altay'ın Yukarı Kondom bölgesindeki Matır ağzında "henüz yavrulamamış koyun, şişek" anlamında kullanıldığını göstermektedir (Radl., III, 1261).

töbö "baş" (Oñday) - erkekler: *paş*

Aslında "tepe" demektir.

tüktü inäk "yak, Tibet sığırı" (Koş ağaç, Telengitlerde) – erkekler: *sarlıkçı*

Aslında "tüylü inek" demektir.

17 [*Houtsma sözlüğü* ile, "Kitâb-ı Mecmû-i Tercümân-i Türkî ve Acemî ve Moğolî" adlı sözlük kastedilmektedir.] - V. Zahidoğlu-S. Bekki

çar "inek" (Koş ağaç, Telengit) – erkekler: *inek*

Aslında "iğdiş edilmiş boğa, öküz" demektir.

çolmon "yıldız" (Keñi, Altaylarda) –erkekler: *yıldız*

Aslında "çoban yıldızı, çulpan" demektir.

çıçkak "dışkı" (Koş Ağaç, Telengitlerde) - erkekler: *pok*

Aslında "sürgün, ishal" demektir.

saan "inek" (Oñday) – erkekler: *uy*

Aslında "sağılan, sağmal" (Radl., IV, 295; S. Kumandin, 73) demektir.

say "taş" (Oñday) – erkekler: *taş*

Aslında "çakıl taşı, ufak taş" demektir.

saba "ekşi süt (kırmızı) hazırlamak için kullanılan deri tulum" – erkekler: *ar-kıt*

V. V. Radlov ve S. Kumandin, V. İ. Verbitskiy'e atfen Şor lehçesinde *saba* kelimesinin "akağaçtan içi oyularak yapılmış yuvarlak kap" anlamında kullanıldığını gösterirler. Altay ve Teleüt lehçelerinde kullanıldığını gösteren bir işaret yoktur.

süretki "kızak" (Oñday) – erkekler: *çanak*

Sözlüklerde geçmemektedir. *Süret-* fiilinden (Radl., IV, 813) türetildiğini varsayarsak asıl anlamı "sürüklenici" olmalı.

maak "çizme" (Oñday) – erkekler: *ödük*

Sözlüklerde yoktur.

Oñday'da ben bir kadından, kadınların *uk-* "işitmek" fiili yerine *tında-* fiilini kullandıklarını işittim. Başka bir Altay kadını da bana *uyu-* anlamına gelen *uyukta-*, *kon-* fiilleri yerine *ürgüle-* fiilini kullandıklarını söyledi. *Ürgüle-* fiili aslında "pinelemek, uyuklamak" anlamına gelmektedir. (S. Kumandin, 104; Radl., I, 1840)

Ad kategorisine dahil olan kadın kelimeleri listesinde ilk önce, bu türlü kelimelerin Altay–Telengit–Teleüt lehçelerine komşu Soyot, Şor (Matır ağzı) lehçelerinde veya Altay lehçesinin birbirine komşu ağzlarında, örneğin- asıl Altay ağzına münasebetle Telengit ağzında ortak kelimeler yahut erkek kelimeleri olarak kullanılması dikkat çekmektedir. Bu türlü yabancı kelimeler benim listemdeki kelime sayısının dörtte birini oluşturmaktadır. Tabii ki bu kelimelerin ezogami ile ilintili olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Listedeki kadın

kelimeleri içerisinde sonraki yeri nesneyi belirten, esas kelimenin yerine kullanılabilen, yerel ona yakın anlamda olan kelimeler tutmaktadır: Meselâ, tiş yerine köpek dişi, kulak yerine kıkırdak vs.

Listenin 3. sırasını yasak kelimenin yerini alan, betimleme karakterli kadın kelimeleri ve ifadeleri oluşturmaktadır: kurt yerine uluyan, tavuk yerine uçan, ruble yerine yüz kapık, yak yerine tüylü inek vs. Sonuncu yerde yasak kelimenin ses kabuğunda değişim yapmakla ortaya çıkan ve tek bir örnekle temsil olunan *käymän* (<nayman) kadın kelimesi durmaktadır. Bu fonetik olay, diğer Türk halklarının kadın kelime kadrosunda, örneğin Kazak ve Kalmık kadınlarının dilinde bilinen belli bir usuldur¹⁸.

Listeden de görüleceği üzere Telengit, dar çerçevede Altay ve Mayma kadınları "dışkı" anlamını bildirmek için dört farklı kelime kullanmaktadırlar. Bu onunla izah olunur ki bazı başka Türk halklarında olduğu gibi Altay Türklerinde de bok, pok kelimesi koruyucu kategoriden olan yaygın şahıs adları arasında (Altayda erkek ve kadın adları olarak) yer almaktadır. Bellidir ki bu halkların inançlarına göre Şaman ve İslâm kötü ruhları utanç verici, ayıplanacak ve aşağılayıcı adlar taşıyan insanların ruhunu çalıp kaçırıyor. Daha önce yayımladığım Kırgız Kazak kadın kelimeleri listesi *bok* kelimesi yerine kullanılan Altay lehçesinden farklı iki kelimeyi, *kıy* ve *tezek* kelimelerini içermektedir. Altay kadın kelime kadrosunda *bok* sözcüğünün yerini alan *ötkök* ve *çıçkak* kelimelerine dahi ben Altayda erkek şahıs adı gibi rastlamıştım.

Kayda aldığım kırk iki kelimedenden on altısı vahşî ve evcil hayvanların adlarıdır. Ayrıca kurt, inek ve at gibi kavramların her birine kadınlar tarafından muhtelif yerlerde üçer ad kullanıldığı görülmektedir. Benim listeme göre Altay erkeklerinin (Altay kijilerin) kullandıkları at adı Altay kadınları arasında yaygın değildir. Bu açıdan daha 1907 yılında Türk lehçelerinde ödünç kelimeler üzerine deneysel ders notları hazırlarken beni kuşkulandıran mal "at" kelimesi de -daha sonraları (1919 yılında) Gize, bu kelimeyi Arap diline ait kelimeyle uygun düşen Eski Türk ve Moğol ortak kelimesi gibi şerh etmişti¹⁹.- N. Y. Marr'ın geniş bir alanı kapsayan araştırmasındaki²⁰ "at" anlamlı kelimeler arasına dahil edilebilir²¹.

18 Bk. A.N. Samoyloviç, Zapretniye Slova..., s. 165

19 Der İslam, 1919, IX, s. 258

20 N. Y. Marr, Berskaya Loşçad' ot Morya do Morya, DAN-V, 1926, s. 128-132.

21 V.İ. Verbitskiy, V.V. Radlov, S. Kumandin, Tıdıkov sözlüklerinde *mal* kelimesi, *skot* (büyük baş hayvan) anlamında gösterilmektedir. Ancak benim listemden de anlaşılacağı üzere ve Altayda bizzat kendim işittiğimden dolayı tespit etmek mümkündür ki bu kelime, *yılkı* kelimesiyle eş anlamlı sözcük olarak "at" anlamında da kullanılmaktadır.